

РУЯНИ ТА ЇХ ВІДНОСИНИ З СУСІДАМИ У X–XII ст.

У статті, що базується на німецьких і данських середньовічних хроніках, а також даних археології, проаналізовано відносини полабо-слов'янського плем'я руян з сусідніми народами, насамперед німцями і данцями у X–XII ст.

Ключові слова: руяни, полабсько-прибалтійські слов'яни, німці, данці, раннє середньовіччя.

Дослідження останніх десятиліть значно просунули вперед вивчення середньовічної історії полабсько-прибалтійських слов'ян. Однак, окремі аспекти полабо-слов'янської проблематики, на жаль, до цього часу залишаються недостатньо розробленими. До них належать, безумовно, вузлові проблеми політичної історії полабо-слов'янського плем'я руян, зокрема їх відносини з сусідами у X–XII ст.

Дана стаття базується передусім на свідченнях німецьких і данських хронік X–XII ст., а також результатах археологічних розкопок німецьких вчених другої половини XX – початку XXI ст., є однією з перших спроб розгляду даного питання у вітчизняній медієвістиці.

Судячи з археологічних даних перші слов'янські поселенці на найбільшому острові сучасної Німеччини Рюген (площа 926 кв. км.) з'явилися на рубежі VI–VII ст., мирно порозумівшись з місцевим населенням, яке належало до давнього германського плем'я ругів. Від них, на думку С. В. Алексєєва, слов'яни прийняли і назву острова (слов'янської Руяни) і назву його жителів (руяни, рани)¹. Згодом слов'янське населення острова поповнюється новими втікачами від невщухаючих на Полаб'ї війн, і поступово германці тут повністю розчиняються у середовищі руян.

Перші згадки про руян у писемних джерелах з'являються у VII ст. у зв'язку зі спробами англосаксонських місіонерів розповсюдити християнство на Балтиці. Так, перший англійський історик, чернець з Нортумбрії, Беда Достоповажний (672–735) у своїй «Церковній історії народу англів» повідомляє, що єпископ Еборака Егберт наприкінці VII ст. мав намір відвідати Німеччину, щоб «принести Слово Боже тим народам, котрі про нього ще не відали» і до цього часу дотримувались язичницьких звичаїв². Серед цих народів Беда називає наступні: «фрізи, ругіни, данці, гунни, давні сакси і боруктуари [бруктери – М. Р.]»³. Проте здійснити ці плани Егберт так і не зміг, оскільки в момент коли англосаксонські місіонери мали відправитись в подорож, за повідомленням хроніста: «розігралась сильна буря, котра зміла з корабля усі припаси і залишила його лежати на боці у воді»⁴.

У початковий період своєї історії руяни, очевидно, не вирізнялись серед інших племен полабсько-прибалтійських слов'ян, оскільки про них у IX ст. не згадує ні англійський король Альфред Великий (871–900) у своїй «Всесвітній історії» Орозія, де він детально описав плавання англійського купця Вульфтсана по Балтійському морю, ні Анонімний Баварський Географ (866–890). У часи підкорення Полаб'я німецьким королем Генріхом I Птахоловом (919–936) про руян також нічого не чути. Тільки чернець Корвейського монастиря у Вестфалії Відукінд (925–980) у «Діяннях саків» оповідаючи про вибух у 955 р. на Полаб'ї повстання проти німецького ярма засвідчує участь у ньому руян, причому не на боці своїх полабо-слов'янських побратимів, а на боці німецьких феодалів. Судячи зі свідчень Відукінда, у критичний момент для обложених у болотах полабами військ Оттона I (936–973) саме руяни допомогли збудувати на річці Раксі три мости і разом з силами маркграфа Герона переправитись у тил заельбських слов'ян, щоб завдати їм нищівної поразки⁵. Як відомо, у ході битви на р. Раксі у 955 р. загинув ободритський князь Стойгнев, що значно послабило опір слов'ян німецькому феодальному «Дранг нах Остен»⁶. Причини таких дій руян, на думку деяких славістів, зокрема Я.Осенгловського, слід шукати у тому, що вони у X ст. не хотіли входити у жоден з двох основних полабо-слов'янських племінних союзів [ободрити і велети – М. Р.], прагнучи їх послаблення і разом з тим намагалися утворити третій племінний союз на Полаб'ї, у котрому б вони відігравали провідну роль⁷.

З того часу писемні джерела повідомляють про руян все частіше. В основному це інформація військово-політичного характеру, оскільки саме цій сфері життя руянського соціуму середньовічні хроністи приділяли особливу увагу. Зі свідчень джерел XI–XII ст. вимальовується

образ руян як відважних і рішучих воїнів, які охоче втягувались у численні конфлікти на Полаб'ї і в балтійському регіоні, котрі окрім слави і політичного зиску приносили їм часто і матеріальну вигоду. Адам Бременський називає руян «могутнім слов'янським плем'ям»⁸, а Гельмольд додає до цього: «Руяни, котрих деякі називають ранами [рунами], це кровожерне плем'я, що проживає у серці моря, віддане безмірно ідолопоклонству. Вони займають перше місце серед усіх слов'янських народів».⁹ Специфічною рисою і одночасно сильною стороною руян було володіння потужним флотом. Уміле використання його острів'янами давало їм перевагу над противником. Їх судна були легкими і мобільними, мали значні для того часу розміри. Руяни транспортували на своїх кораблях також верхових коней. Про руянський флот, який перевіз кінноту через море згадується вже в 1110 р.¹⁰ і лише у 1136 р. таке судно вперше побудували данці.

З останньої третини XI ст. політичне значення руян у південній частині басейну Балтійського моря значно зросло. Знищення у ході загарбницького походу взимку 1067/68 р. гальберштадтським єпископом Бурхардом релігійного центру лютичів Ретри призвело до того, що головним осередком полабо-слов'янського язичництва став культовий центр руян Аркона¹¹, розташований на вузькому важкодоступному [висотою 46 м. – М. Р.] північно-східному мисі острова Рюген. На думку Й. Геррмана, грод було засновано у IX ст. і служив він головним чином культурною фортецею¹², у котрій уже тоді знаходився язичницький храм присвячений племінному богу руян – Святовіту, поряд з яким, – як відмічав Гельмольд, – усі решта богів ушановувались як напівбоги»¹³. Храм Святівита вважався настільки священним, що його заборонялось згадувати навіть у клятвах. Храм був дуже багатим, оскільки сюди звозилась десятина з усіх полабо-слов'янських земель.¹⁴ Посеред храму, за свідченням Саксона Граматика, стояв великий чотирьохголовий ідол Святівита з рогом із різних металів у правій руці і поряд покладеною зброєю¹⁵. Ця зброя була необхідна Святівіту як богу воїну. В окремому приміщенні храму утримувався в пошані білий кінь Святівита, який з допомогою жерця, що служив у храмі, виконував роль оракула. У Святівита була своя бойова дружина, котра складалась із 300 вершників на добірних конях. Вся військова здобич дружини належала Святівіту і передавалась жерцю¹⁶.

Святівіт був не тільки богом війни, але й богом землеробства. В честь нього, після завершення збору врожаю, влаштовувалось свято. У цей день верховний жрець храму Святівита в присутності всього народу брав ріг з вином з рук ідола Святівита і за кількістю напою визначав яким бути наступному року: голодному чи врожайному¹⁷.

Крім ідеологічного чинника, острівного розташування, сильного флоту і добре підготовленого війська джерелом могутності руян було також відносно розвинуте господарство, головну роль в якому відігравали землеробство і скотарство. Велике значення руяни надавали рибальству. За повідомленням Гельмольда: «у листопаді, коли вітер дме сильніше, тут добувається велика кількість оселедців, і тоді купцям дозволяється вільний доступ, якщо раніше вони сплатять богу цієї землі належне йому»¹⁸. Судячи з даних археологічних розкопок, значного рівня на о.Рюген досягло ремесло і торівля. У найбільшому торгово-ремінному поселенні руян Ральсвіку виявлено залишки майстерень, у котрих будувались човни, виготовлялись гребені, обробляли бурштин і срібло, кували залізо, шили взуття і т. і.¹⁹ Проживали у Ральсвіку також купці тісно пов'язані з торгівлею на далекі відстані, про що, зокрема, свідчить виявлений тут скарб, що містив понад 2000 арабських монет, молодша з яких датується 842 р.²⁰ Він відноситься до найбільш ранніх і крупних скарбів арабського срібла на Балтиці, яке, очевидно, надходило по Балтійсько-Волзькому торговому шляху, котрий закінчувався хазарською столицею Ітілем і берегами Каспію.

Про політичний устрій руян відомо з джерел XII ст. Вони констатують наявність на о. Рюген трьох політичних сил: князя з його оточенням, знаті і язичницького жрецтва. На чолі стояв князь, головним обов'язком якого була військова справа. Незважаючи на певну обмеженість своєї влади, князь у руян був достатньо сильним, щоб змогти утримати спадковість своєї династії, на відміну від деяких інших полабо-слов'янських племінних князівств, де князів обирало віче. У руян вічові збори, очевидно, не мали у розглядуваний період настільки важливого значення і князь, вельможі та жерці не дуже з ними рахувались.

Безсумнівно, великим впливом у руянському суспільстві користувалось язичницьке жрецтво. «Жерця, – як повідомляє Гельмольд, вони шанують більше, ніж короля»²¹. За даними джерел, жерці проводили всякого роду гадання перед важливими політичними заходами, вирішуючи, наприклад, виступати в похід чи ні, повинна відправитись експедиція по суші чи морем²². Сильним був голос жрецтва і під час проведення народних зборів. Жерці виконували також судові функції, а в окремих випадках (як під час переговорів руян у 1123/24 рр. з ободритським князем Генріхом Готшалком) і функції дипломатів²³. У зв'язку з цим деякі автори, як приміром

Н. О. Ганіна, говорять навіть про рюгенську теократію²⁴. Однак, не дивлячись на значні утиски князівської влади з боку язичницького жрецтва, повної сакралізації влади на о. Рюген звісно не було. А жрецтво і князівська влада тут прагнули досягти компромісу при вирішенні вузлових питань суспільно-політичного життя острова та їх відносин з сусідами у X–XII ст.

Цикл найважливіших подій в історії руян відкриває їх військовий похід 1110 р, під час якого війшовши на кораблях в гирло річки Травни вони несподівано атакували головний торгово-ремісничий і політичний центр ободритів Альт-Любек. Причиною цього походу, очевидно, було давнє суперництво руян і ободритів за верховенство серед полабсько-прибалтійських слов'ян. Лише з допомогою кінноти саксів, яка вдарила в тил руян, ободритський князь Генріх Готшалкович 1 серпня 1110 р зумів завдати острів'янам нищівної поразки. Багато з них загинули. Трупи полеглих на полі бою руян, за повідомленням Гельмольда, поховали на високому пагорбі, названому Ранібергом²⁵.

Наступне ободритсько-руянське протистояння припадає на 1123/24 рр., коли ободритський князь Генріх Готшалкович намагаючись помститись за смерть, загиблого в одній з битв з руянами, свого сина Вольдемара організував взимку 1123 р. широкомасштабний похід на о. Рюген, у котрому крім ободритів і підлеглих їм полабо-слов'янських племен взяли участь також 1600 важкоозброєних саксонських рицарів²⁶, на чолі з герцогом Лотарем Суплінбурзьким [згодом німецьким королем Лотарем III (1125–1137) – М. Р.]. Пройшовши по замерзлому льоду протоку, що відокремлювала острів від материка, німці і ободрити почали пlynдрувати узбережжя Рюгена. Не будучи готовими протистояти такому сильному війську руяни вступили у тривалі переговори по укладенню миру. Верховний жрець храму в Арконі, за повідомленням Гельмольда, домігся миру лише за 4400 марок сріблом²⁷. Проте, зібрати таку велику суму руяни не змогли, заплативши тільки половину обіцяного. Розгніваний цим ободритський князь Генріх Готшалкович, заручившись підтримкою саксонського герцога Лотаря, наступної зими вступив у руянські землі з великим саксько-ободритським військом. Однак, загарбники пробули на острові Рюген, як засвідчує Гельмольд, всього лише три дні і змушені були відступити через танення льоду на морі, побоюючись потрапити в пастку²⁸.

Незважаючи на певні протиріччя, які існували між ободритями і руянами у розглядуваний період, їх боротьбу за верховенство серед полабо-слов'янських племен, у чи не найкритичніший момент їх протистояння німецькому феодальному «Дрангу нах Остен» – під час хрестового походу 1147 р. на Полаб'я, вони виступили спільно проти хрестоносців. Дізнавшись про участь у хрестоносному русі данського флоту, руяни вирішили укласти союз з ободритським князем Ніклотом, підтримавши його своїм військовим флотом, котрий, як відомо, нічим не поступався данському. Руяни повинні були виконати другу частину плану майстерно розробленого Ніклотом, а саме, перерізати морські комунікації хрестоносців і завдати удару по данському флоту, який, на думку М. П. Граціанського, доставляв продукти хрестоносній армії облягаючій Дубін, оскільки залишена жителями область ободритів і спустошена Вагрія не могли прогнати хрестоносців²⁹. Судячи з повідомлень писемних джерел, як ободрити так і руяни успішно справились з поставленими перед ними завданнями. Як зазначає Гельмольд: «Одного разу, коли перебуваючи в облозі слов'яни побачили, що військо данців діє в'яло, – тому що лише у себе вдома вони вояки, на чужині ж вони не відзначаються мужністю, – здійснили вони раптово вилазку, багатьох з них перебили і поклали удобрювати землю»³⁰.

Очевидно, одночасно з діями ободритів на суші, як це впливає з усього ходу подій, руяни атакували на морі флот сконенців підпорядкований претенденту на трон Свену Граде і розбили його. Руянам допомогла та обставина, що сконенцям не захотіли надавати жодної допомоги ютландці, яких очолював інший претендент на престол Канут³¹. До того ж, командуючий флотом сконенців – єпископ роскільдський Ассер – на самому початку битви залишив свій військовий корабель і захорався на торговому судні. За словами Саксона Граматика, «своєю ганебною втечею він викликав розгубленість у тих, кого повинен був би своїм прикладом надихнути на мужність у битві»³². Весь сконенський флот дістався переможцям, і руяни тим самим подвоїли сили.

Не дивлячись на те, що значна частина данського флоту уціліла, на морі все ж панували руяни. Постачання хрестоносної армії, що облягла Дубін у результаті цього припинилось і їй загрожував голод. Це охолодило войовничий запал хрестоносців. Данці, дізнавшись про поразку свого флоту, змінили свої наміри і залишили облогу Дубіна. Сакси, що залишились під фортецею, заговорили про безперспективність походу. За таких обставин вождям хрестового походу нічого не залишилось як укласти з Ніклотом мир. Умови висунуті хрестоносцями були скромними: слов'яни повинні були прийняти християнство і звільнити полонених данців³³.

Перша умова не була виконана, а друга лише частково. Гельмольд пише: «І от багато з них удавано хрестились і відпустили з полону усіх старих і непотрібних, решту ж, котрі здоров'ям були міцніші і більш придатні для праці, залишили в себе»³⁴. Як бачимо плани хрестоносців провалились. Гельмольд, оцінюючи результати хрестового походу 1147 р. на Полаб'я зазначає: «Таким чином, цей великий похід закінчився поміркованим успіхом»³⁵.

Успіх у протиборстві з хрестоносцями був одним з останніх епізодів у довготривалій боротьбі полабсько-прибалтійських слов'ян за незалежність. Два десятиліття потому серед слов'янських племен межиріччя Ельби і Одери одні лише руяни зберігали свою незалежність. Проте, з припиненням міжусобної боротьби у Данії і приходом до влади в країні у 1157 р. молодого і енергійного короля Вальдемара I, який став правити одноосібно, зовнішній натиск на руян значно посилювався. Починаючи з 1159 р. данський флот ледь не щорічно здійснював грабіжницькі походи на о.Рюген. Вальдемар, а також його головний радник – роскільдський єпископ Абсалон уклали союз з саксонським герцогом Генріхом Левом і спільно боролись з руянами і ободритами. У 1162 р. руяни визнали залежність від данського короля і зобов'язались йому сплачувати данину³⁶. Однак коли дансько-саксонський союз розпався, руяни піддавшись умовлянням Генріха Лева скинули данське верховенство, що викликало поновлення грабіжницьких походів данців на острів'ян. У 1165 р. вони тричі організовували військові експедиції проти руян. Знищивши головний торгово-ремісничий центр руян – Ральсвік і завдавши їм поразки під Гарцем, данці обложили культовий центр острів'ян – Аркону, але взяти її так і не змогли³⁷.

Улітку 1168 р. було завдано вирішального удару по острову Рюген. Як повідомляє Гельмольд: «... У той час Вальдемар, король Данії, зібрав велике військо і багато кораблів, щоб йти в землю руян і підкорити її собі. Йому допомагали Казимир і Богуслав, князі помор'ян, і Прібіслав, князь бодричів»³⁸. Коли війська данців та їх союзників підійшли до Аркони стало зрозуміло, що взяти раптово фортецю, захищену валом висотою у 25 м. не вдасться.

Перші штурми Аркони не принесли данцям бажаного результату. І тоді вони підпалили дерев'яну конструкцію укріплень валу. Пожежа перекинулася на надбрамну вежу. Згідно слів Саксона Граматика, коли забракло води, арконці використовували для гасіння пожежі навіть молоко³⁹. Однак, пожежа не припинялась і захисники Аркони в ніч з 15 на 16 червня 1168 р. змушені були капітулювати. Князь руянський Чеслав разом зі своїм братом Яромаром уклали мирну угоду з данцями, згідно якої вимагалось знищити всі ознаки язичництва на о. Рюген, землі, що належали арконському храму конфісковувались на користь християнської церкви, усі руяни мали бути охрещені, на них накладалась велика данина (40 срібних монет від кожної пари волів), також було взято велику кількість заручників, для підтвердження того, що руяни виконають взяті зобов'язання⁴⁰. Потім данці знищили святилище бога Святовіта, подібно як і прояви культу інших племінних богів руян: Руєвіта, Поревіта і Поренута. Так, припинив своє існування останній бастион вільних слов'ян на Полаб'ї – руяни.

¹ Алексеев С. В. Славянская Европа VII–VIII вв. – М., 2007. – С. 62.

² Беда Достопочтенный. Церковная история народа англос [Пер. с лат. и примечания В. В. Эрлихмана]. V, 9. – СПб., 2001. – С. 161.

³ Там само.

⁴ Там само. – С. 162.

⁵ Видукинд Корвейский. Деяния саксов [Пер. с лат. и коммент. Г. Э. Санчука]. III, 54. – М., 1975. – С. 188.

⁶ Там само. – III, 55. – С. 189.

⁷ Osieglowski J. Wyspa słowiańskich bogów. – Warszawa, 1971. – S. 61–62.

⁸ Адам Бременский. Деяния архиепископов Гамбургской церкви. IV, 8 // Славянские хроники. – М., 2011. – С. 104.

⁹ Гельмольд. Славянская хроника [Перевод и примечания Л. В. Разумовской]. I, 36. – М., 1963. – С. 100.

¹⁰ Там само. – С. 101.

¹¹ Бодрухин В. Н. О роли языческих жрецов у лютичей // Вестник Удмуртского университета. История. – 2007. – № 7. – С. 106.

¹² Херрман Й. Ободриты, лютичи, руяне // Славяне и скандинавы [Пер. с нем. Е. А. Мельниковой]. – М., 1986. – С. 350.

¹³ Гельмольд. I. – 52. – С. 130.

- ¹⁴ Там само.
- ¹⁵ Saxo Grammaticus. Gesta Danorum. Kronoika Danii / Tlumaczenie Jana Woluckiego. – Sandomierz, 2014. – L. XIV. – С. 5.
- ¹⁶ Ibidem.
- ¹⁷ Ibidem.
- ¹⁸ Гельмольд. II, 12. – С. 237.
- ¹⁹ Kahl H.D. Der ostseeslawische Kultstrand bei Ralswick auf Rügen (8.–10 h.) // Studia Mythologica Slavica III. – 2000. – S. 228.
- ²⁰ Херрман Й. Ободриты, лютичи, руяне... – С. 352
- ²¹ Гельмольд. I, 36. – С. 100.
- ²² Saxo Grammaticus. XIV, 5.
- ²³ Гельмольд. I, 38. – С. 105.
- ²⁴ Ганина Н.А. Тайны рюгенских славян // Studia Slavica et Balcanica Petropolitana. – СПб., 2015. – С. 72.
- ²⁵ Гельмольд. I, 36. – С. 101.
- ²⁶ Barkowski R. Słowiani połabscy. Dzieje zagłady. – Warszawa, 2015. – S. 204.
- ²⁷ Гельмольд. I, 38. – С. 105.
- ²⁸ Там само. – С. 106.
- ²⁹ Грацианский Н. П. Крестовый поход 1147 г. против славян и его результаты // Вопросы истории. – 1946. – № 2–3. – С. 93.
- ³⁰ Гельмольд. I, 65. – С. 148
- ³¹ Kosiarz E. Bitwy na Bałtyku. – Warszawa, 1978. – S. 24–25.
- ³² Saxo Grammaticus. XIV, 2.
- ³³ Гельмольд. I, 65. – С. 148.
- ³⁴ Там само.
- ³⁵ Там само.
- ³⁶ Strzelczyk J. Słowianie połabscy. – Poznań, 2013. – S. 103.
- ³⁷ Osieglowski J. Wyspa słowiańskich bogów... – S. 195–196.
- ³⁸ Гельмольд. II, 12. – С. 235.
- ³⁹ Saxo Grammaticus. – XIV, 5.
- ⁴⁰ Ibidem.

В статье, на основании немецких и датских средневековых хроник, а также данных археологии, проанализированы отношения полабско-прибалтийского племени руян с соседними народами, прежде всего немцами и датчанами, в X–XII вв.

Ключевые слова: руяне, полабско-прибалтийские славяне, немцы, датчане, раннее средневековье.

The article analyses the relations of Polabian Slavs tribes of Rujani with neighbor peoples foremost Germans and Danes during the 10th – 12th centuries according to the German and Danes chronicles and archelolgical data.

Keywords: Rujani, Polabian Slavs, Germans, Danes, Early Middle Ages.